

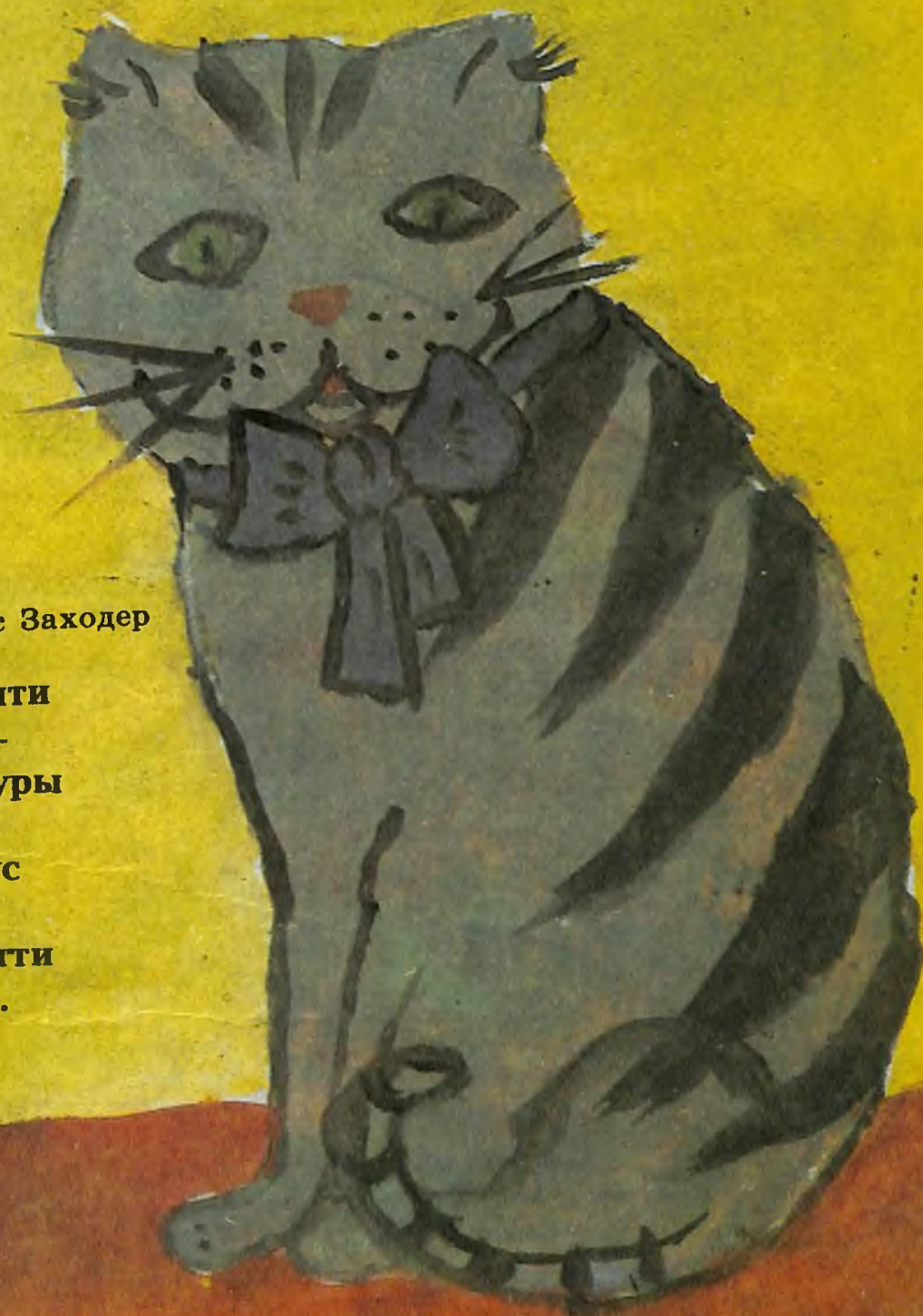
СОЛОЖЫ

КИЧИНЕК БАЛДАРДЫҢ ЖУРНАЛЫ

№ 1780

Борис Заходер

Киске түшти
Түбекке,—
Ыйлап отуры
Эжикте.
Жаман улус
Кискеге
Бербейт этти
Уурдаарга.

93
P156

ЈАЛКУ КИСКЕ

“СОЛОНҒЫ
А”

Куда г. Горно-Алтайск
ул. Горно-Алтайская 33

Кому “Солонғы”

659700

БИЧИЙДИС ❀

Бистин киске јалку, качан да чычканда-бас болгон. Уйуктап ла јадар. Бу јаман кылыгы учун оны айылдагы улус кбрбөйтөн. Бир катап энем, јалку кискени кайдар деп, оны чыгара сүрүп ийген. Киске корон соокто кайда барзын, ол обоонын тбзине ыжыктанып, јада берген. Бу ла тушта ол амтанду курсакты ла јылу печкени сананган болор.

Мен уйуктап јадала, кискемди тўжендим. Тўш јеримде кискемнин куу-

зы кайнап, ийиктелип, ойноп турды. Анайып ла турала, ол неге де согулын, јана болгон. Кискем ыйламзырап, кижинин үниле унчукты: «Меге килезеер, мен кандый да јаман этнегем!»

Кискенин ачу комыдалына чыдабай, ойгонын келдим. Көрзбм, киске чычканнын балазын тудун алтыр. Оны ары-бери тоолодып, ойноп турды.

Онон ло бери, бистин киске чычкандаар болды.

ЛАРИСА ШАГАЕВА

Мен, Куклин Аржан, 4-чи класста үренип јадым. Мен бойымнын алтай журналымга эки үлгер аткарып јадым.

1720
Горно-Алтайская
областная библиотека
им. М. И. Калинина

Ј А С

БАШТАПКЫ ЈАНМЫР

Јас келди. Кандый сүүнчилү!
Күн меге каткызын сыйлады.
Јолды төмөн суучактар јарыжат,
Кеме божодын, уулчактар
маргыжат.

Баштапкы јанмыр
«тыбыр-тыбыр»,
Мун тамчылар јерге тамат.
Сүүнчилү јанмыр јерди јажартты,
Оңдү солоны тегериде турды.

АРЖАН КУКЛИН

ЧӨРЧӨК

Эки койон журтаган. Бирүзинин ады — Ерофейка, экинчиси — Парамонка.

Бир катап Ерофейка Парамонкага келеле, куучындайт:

— Парамонка, билеринг бе, сен нени эдип салгам?

— Кайдан билетем! — деп, Парамонка чочыды.

— Бот, уксан да, — Ерофейка куучынын баштады, — кече бирде караңуй аркала барып атсам, жыраанын кийинде эм де отуры.

— Ой, угарга коркымчылу — деп, Парамонка кулактарын таштарыла бөктөй тудат.

— Коркор ло неме жок. Анан уксан да, — деп, Ерофейка куучынын улалтты, — мен жыраанын кийине базып ла барым...

— Ой — деп, Парамонка кыйгырды, — ол бөрү болгон эмес пе?!

— Айса, ол шилемир эмей база — деп, Ерофейка каткырды. — Мен бөрүни эки кулагынан ала койдым: «Сураган ажынды ал» — деп, кулактарын чөйөлө, бождоуп ийдим.

— Бу чөрчөккө түңей кандый учурал? Ерофейка, сен төгүнденип турган болорунг ба?

— Сени төгүндөйле, тойбозым. Бүтпей турган болзон, бөрүнен сурап угалы.

— Жок, жок... Бүдүп жадым — деп, Парамонка жөпсинди.

КЕМ БАШТАПКЫ ? (КУУЧЫН)

Жердин кыртыжын жара тееп, Көк-Өлөң чыгып келди. Арка-сынын түзедип, айландыра ажыктап көрди. Кар кайылып, ага бертир. Күн сары чачын жайа тудуп, Көк-Өлөңгө эзенин ийип, көзиле имдеди.

Көк-Өлөң чичке жажыл мойнын чөйип, суу жараттай өскөн тал агаштарды ажыктады. Талдын жалбырактары жаңы-жаңы ла көрүнип келеетти. Мыны көргөн Көк-Өлөң сүүнип, шулурай берди:

— Эй, эй! Мен баштапкы. Мен ончозынан озо чыккам! Жасты мен керелеп, уткуп жадым!

— Мен сенен озо чыккам — деген угулду.

Көк-Өлөң кайра көрсө сарбайа өскөн жыраанын төзінде жалбырактар кугарып калган Көк-Таман турды.

— Бу байа сен жок болдың, качан ортозона өзүп келген? — деп Көк-Өлөң тынзын унчукты.

Кар жаңы-жаңы ла кайылып турза, жер жаңы ла жылып баштаза, ма күткен малчыны сүүдирип, мен ак-жарык чыгадым — деп, Көк-Таман айтты.

— Сени мал жиир эмес, малчы ненин учун сүүнетен?

— Керек жииринде-жи-безинде эмес,— деп, Көк-Таман куучынын баштады,— мени ээчип, яс келет.

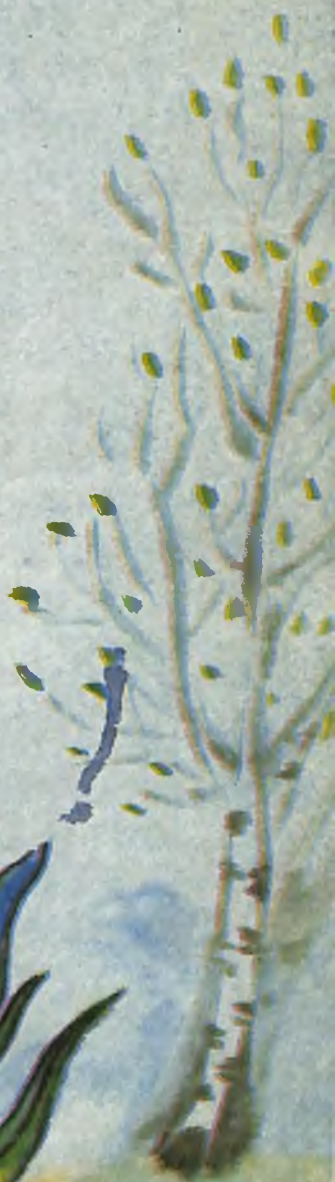
Кенетийин Көк-Таман ла Көк-Олөң өскөн кобынын оозында кой малдын мааражы угулды. Оны күткен малчы уулдын кожоңы коштой тууларга жаңыла-нып турды:

Көк арчуулду
Көк-Таман келди,
Көгүске толор
Сүүнчи экелди.

Арыган малыс
Бистин тойынар,
Чылаган сыныс
Бистин амыраар.

«Чындап та, Көк-Таман озо» — деп, сананып, Көк-Олөң унчукпай барды. Жаш өлөңди кыырада үзе тартып, койлор ло кураандар Көк-Таман ла Көк-Олөңнинг жанына келди.

Онын кийнинен Көк-Олөңлө не болгонун, балдар, мен слерге куучындабайын.

КИСКЕЛЕ ЭХ, КИСКЕЛЕ

Озо-озо Алтайда Мааны деп ан јуртаган. Ол анда јети бала болгон. Эң ле јаан балазы — Киске, ээчиде: Борсык, Јеекен, Шүлүзин, Ирбис, Бар (тигр) ле эң кичинек балазынын ады Арслан (Кара-Кула). Је бу чөрчөк.

Кумранда киске јерлик ан болгон. Ол Түндүк Африканын арка-тажында јүретен. Оны айылда јүрерге Јебрен Египетте үредип баштаган. Египеттин эл-јоны кискени кудайдын агару тындызы дежип, ого учурлай храмдар тудуп, оны алкап, тайылга да тайатан. Киске өлзө — ол јаан түбек. Оны кем-кем өлтүрзе — јаан кинчек деп бодолгон.

Европа тергеезинде јуртагандар кискени бил-
бейтен. Јебрен гректер ле римляндар чычкандар-
ла «јуулажарга» айылдарында сары жылан (уж)
ла токтонок деп агычакты туткандар.

Ойлөр өдүп, айылдарында кiske тудары Рим-
нинг бай улузынын јанжыгузы болды. Је база
јүс жылдардан кiske кажы ла айылдын эн
кару тындузы болып калды.

Кiske сүрекей капшуун. Онын карануйда
јакшы көрөтөни, потпойлодо јуртаган чычкан-
дарга јаан согулта.

Айдын-күннинг кубулганын сезерге кiske сү-
рекей. Ол улам сайын јунунза — ай-күн кубу-
лар. Кiske чалкойто јадындап турза — жылуга,
бажын кымынып турза — соокторго.

«Кiskeге кару, оны сүүп јүрген кижии алган
эш-үйин де сүүр» — деп, кеп сөс бар. Айдарда,
балдар, кiskeге кару болыгар.

**КИСКЕ ЛЕ
ОМОК ЧЫЧКАН**

Печкенин үстинде
Бели кертейген
Жалку кiske
Жалбагынан жадат.

Потпойло түбинде
Мыкынын тайанган
Боро чычканак
Омок кожондойт:

«Сагалы узун
Сары кiske,
Куйругы узун
Куу кiske.

Бүдүжинг сенин
Жаман кiske,
Буттарынг сенин
Кату кiske.

Сенен бир де
Коркыбазым, кiske.
Сеге бир де
Туттурбазым, кiske».

Кiske туруп,
Керилип алды.
Капшайлабай
Карангуйга кирди.

Омок чычканак
Жоголып калды.
Андый кожондор
Угулбас болды.

ТАБЫШКАКТАР

КРОССВОРДТЫ ЧЫН ТАПСАН,
КИСКЕНИНГ БАЗА БИР АДЫН БИЛИП
АЛАРЫНГ

1. Кискенинг сүүген курсагы.
2. Кискенинг «нөкөри».
3. Жалку кискенинг «ижи».

ЧЫЧКАНДЫ ТУДАРГА, КИСКЕГЕ БОЛУШ

ЭСТЕШ ЭШТҮ БОЛОТОН

Балдар, мындый немени ајарганаар ба? Слердин ортогордо кем-кем эстеп ийзе, ого кем де јомошпөгөнчө болбос.

Је эстеп көрүгөр де! Слер эстеп турганча, мен кыскачак куучын айдып берейин.

Бир анчы айуга андап, тозуулда отурган. Күн ашты, энгир кирди, ачына томоноктордон өскө не де јок. Бөкөнөк-томоноктордын тиштежине анчынын эки кулагы ла тумчугынын бажы кып-кызыл.

Мынайып отурганча, анчынын јалкузы тийип, уйкузы келди. Јанарга јепсенди. Тижип калган тумчугын тырмап, эстеди. «Акыр, эстеш эштү болотон деген, бу тайгада мениле кожо кем эстейтен?» — деп, кайра көрзө, кийинде айу эстеп отурды.

Мыны көргөн анчы өзөккө түшкенин билбей де калды.

КҮЛЕР / ЕЛУКОВ ПОЧТАЛЬОН

Арка-ташта андарга
Почта база керектү.
Ончо болгон солунды
Олор угар аргалу.
Семге сүүнчи-жетирү,
Семге уткуул байрамла —
Оны ончо жетирет
Почтальоныс Томыртка.

«Тук-тук-тук,
Аба-жышта көп кузук» —
Ого сүүнет тийиндер,
Ачына боро таралдар.
Мында кузук бүтпезе,
Анаар олор баргылаар.
Почтальонго быйанын
Ундыбай олор айдыжар.

«Тук-тук-тук,
Чичик келди Койонго,
Олгон жети жажыла, —
Куйт оны бөрүлер».

«Быйан болзын, Томыртка,
Сүүнчи меге эттигер.
Кыккан менин күниме
Алегерле келигер!».

Телеграмма келди Айуга,
Кычырып болбой шыралайт.
Кайда эткен шил көзүн —
Букваларды таныбайт.

— Кайда, Айу өрөкөн,
Кычырайын, тындагар:

«Күндүлү Айу Табашо
Күүниске бистин болы
Келер бистин ойынга
Керек слердин болужа
Ачык-жарык күүнимне
Концерт-ойун башчызы
Эзениле, Мечиртке».

— Көзим коомой болзо до,
Айдып бар, Томиртка,
Эртен болорум мен анда,
Болужарым ойынга.

«Тук-тук-тук». Аркада
Сүүнчи келген кемге де.
Амыр билбес Томиртка
Бойынын сүүген ижинде.

Тодоштор

«Тодош, тодош торс этти,
Тогус мыйгак серт этти,
Отурган јерин ойо озурды,

Јаткан јерин јара озурды.
Јаргак ыштаны јара јыртылды,
Јанындагы айыл көчө берди».

Эйе, балдар, шак мынайда тодош сөөктү улусты модорлогылайт. Тодош сөөктү балдар мындый шоодылган сөстөргө ачынбас учурлу, ненин учун дезе, озодон бери алтай улус сөөктөри аайынча бой-бойын сөгүп, ойын кептү айдатан.

Тодош сөөктүлөр эн ле көп. Олордын көп сабазы Кан-Оозы аймакта, Беш ичинде, Каракол өзөктө јуртагылайт. Тодошторго карындаш сөөктөр — очы, чапты, каал.

Кажы ла сөөктө бойынын байлаган туузы бар. Бат, тодоштордын байлаган туузы Бабырган деп кыр. Олор бу кырды ненин учун байлаган? Көрөр болзо, качан да озо-озо чактарда, Алтай јериске куба чөлдөр түбинен канду үлдүзин тудунып, калју өштү табарган. Тодоштор олорло јуулажа-јуулажа келеле, күчи чыгып, ас-мас улус артты. Олор Бабырган тууга чыгып, ондо шибееденип, өштүлөрдөн аргаданган. Мынын ла кийнинен, тодоштор тынын алган тууны байлагылап, јаан мүргүүл эткен.

Тодош — јебрен сөөк. Олор керегинде бүдүн јарым мун жыл кайра бичилген Монол јериндеги таштардагы бичиктер керелейт. Ол тушта — эмдиги Алтай, Монол, Кыдат ла Казахстаннын јерлеринде түрктердин каандыгы деген сүрекей күчтү, јаан ороон болгон. Шак ла бу орооннын бир келтейинде тардуштар — эмдиги тодоштор јуртаган. Олор көп јуулашкан, јуучыл улус. Олордын ортозында ойгор санаалу, бичикчи улус көп болгон. Андыйлардын бирүзи јетинчи чакта јуртаган ойгорчы Тонйукук. Ол керегинде таш бичиктерде айдылган.

САРЫ-КААН

(АЛТАЙ ЧӨРЧӨК)

Озо-озо Алтайда Сары-Каан деп каан журтаган. Чымалыдый көп малду болгон. Јөөгөн онын јөө-жөзи өргөөзине батпас болды. Је Сары-Каан бойы не-немени ондобос, те-нексү кижги болгон. Керек дезе ачу ла татуны, кара ла күренди ылгаштырбай-тан.

Бир катап Сары-Каан ку-лын кычырып, айтты:

— Менин кызым кандый бала тапкан, көрүп кел!

Кулы тыркыражып, эжик-тен чыкты. Каскак јолды жүгүрүккө өдүп, кааннын кызынын айылына келди. Көрөр болзо, көк јарамас, кааннын кызы кыс бала таап алган эмтир. Мыны көргөн кул сүрекей тын коркыды. Јанып келеделе, бойында шүүнди: «Кыс деп айтсам, јаман јетирү экелдинг деп, бажыма малтала согор. Уул деп айтсам, каан сүүнер. Је кийинде билип ийзе, ме-нинг болчок бажымды кан-дык чылап үзе тартар».

Кул каанга једип келди.

— Је,— деп, каан кизирт этти,— нени таптыр?! Түр-ген айт! Эки кулагым сүүнзин!

Кулдын эриндери тырла-жып, оозын да ачып бол-бойт. Эски тоннын эде-ги эки тизеге копылдап-самтар бөрүги колында-тырлажып турды. Такталып-калган кејегези сол кула-гынын үстінде чычайат-Тиштери, соокко тонгон-дый, тарсылдажат. Сары-Каан сегизинчи катап кый-гырарда ла, кулы жү-арайдан ла унчукты:

— Кы-кы-кы-с...

— Јаман јетирү экелген учун бажынды кезериим деп, каан чугулданып чык-ты.— Менин баш кезеечи-лерим кайда?!

Баш кезеечилер жүгүргилеп келди, кулды кайырмакчыла күлүп ийдилер.

Бу ла өйдө боро бөднө учуп келеле, кааннын ба-жына отура түшти.

— Э-эй, кул,— Сары-Каан алгырды,— бу бөднөни тургуза ла тут!

Баш кезеечилер армакчыны чечип ийдилер. Кул бастыра бойы тырлажып, бөднөни тударга келди.

— Сен тенек дезе тенек ле база! — Сары-Каан арсылдада каткырды.— Канатту кушты колло тудуп үргенин кайдан көргөн? Менин темир токтогымды алала, оныла сок.

Сары-Кааннын жакылтазы сүрекей кату болгон. Кул оны бүдүрбес учуры жок. Темир токтокты келип тутты, онтоп-ыкнап өрө көдүрди, талайып келеле, сокты. Боро бөднө бойтылдап ийди, канады киркиреп уча берди. Темир токток Сары-Кааннын бажына түшти.

Бу өйдө чөрчөк бождоды.

1720
Горно-Алтайская
Областная библиотека
им. М. И. Калинин

Плотникова Натшанын 12 жашту

«СОЛОНГЫ» 1 №

сурузы: 659700, г. Горно-Алтайск.
Горно-Алтайск ором, 36

Коргоочу редакторы В. Торбоков.
Техника редакторы Е. Манышева.

Чыгарылуу датасы: 10.12.93. Подписано к печати
Формат 60×84, $\frac{1}{8}$. Бумага офсетная.
Издательство «Солонгы» г. Балтика. Печать офсетная.

Усл. п. л. 1,86.
Изд. л. Тираж 3000 экз.
Заказ 4860.